

Budapesti Levéltári Mozaikok

2024/6. szám

DOI: [10.56045/BLM.2024.6](https://doi.org/10.56045/BLM.2024.6)

ISSN: 2939-6921

URL: <https://leveltarimozaikok.bparchiv.hu/2024/04/24/leveltari-mozaikok-99/>

GYÖRGYI CSABA

A fővárosi magyarörmény önmegőrzés bázisai – történeti interjúk tükrében

A 17. században Erdélybe bevándorolt örmény népcsoport, bár magyarörménnyé válva identitásának magvát kreatív módon képes volt megőrizni, mégis a magyar nemzet részévé, annak színes és eleven alkotóelemévé vált az évszázadok során.

Amikor Trianont követően a magyarörménység egyik központjává Budapest lépett elő, az örmény hagyományok ápolása egyúttal az önmegőrzés eszközévé is vált. A közös örmény történelmi emlékezet, a közösségi tudat újra és újra tematizált formái, a család és az egyén világának hagyományokba ágyazottsága, a kapcsolattartás az anyaországi, illetve a diaszpórában élő örményekkel, illetve az örmény nyelv és vallásosság egyaránt szolgálták, sőt, szolgálják mind a mai napig a fővárosi magyarörmény élő közösségeinek fennmaradását és továbbélését.

Kulcsszavak: *magyarörmény, örmény, kisebbség, diaszpóra, hagyomány, identitás, történeti interjú, oral history*

Bevezető

Vajon miért választja ezt a témát egy olyan történész, aki egyáltalán nem rendelkezik örmény családi gyökerekkel?¹ A lendületet e tanulmány elkészítéséhez az adta számomra, hogy lenyűgözött az örmény szellemiség és kultúra: életem során több alkalommal, különféle szituációkban volt szerencsém találkozni az örmény közösségi lelkület különféle formáival, amelyek makacs, mégis kifinomult intelligenciával kötötték, s kötik magukat ma is a családi összetartozás, a távolabbi, közös múlt, illetve az örmény keresztény apostoli vallás rítusa, mint megtartó oszlop szellemi tradíciójához, amelyet így joggal tarthatunk a nemes emberi mintakincsek egyikének. Kutatásom során, amely cikkekre, tanulmányokra, illetve történeti interjúkra alapul, azt vizsgálom meg, hogy egy jellegzetes, jól körülhatárolható, s a különböző kulturális, politikai, illetve közigazgatási szinteken is tetten érhető, fővárosi kisebbség, az ún. magyarörménység² esetében hogyan határozhatóak meg a fennmaradást, illetve továbbélést biztosító identitás-bázisok, másképpen megfogalmazva: az önazonosság, pontosabban az önmegőrzés³ forrásai.

*1. kép. Az erdélyi magyarörmény Manian, magyarosan Mányó család.
(Fotó: Schneiderné Mányó Jolán családi gyűjteménye)*

¹ Sokat sejtető iróniával jegyzem meg, hogy eddig legalábbis még nem sikerült ilyet találnom.

² Az 1960-as években Kádár Dániel örmény katolikus pap, bécsi mechitarista szerzetes elindított egy akciót, amely során, feláldozva családi ingatlanait, adományokat gyűjtött a magyarországi, valamint a nyugat-európai örmények körében. Így sikerült megvásárolnia egy villát az Orlay utcában, ahol örmény katolikus lelkészi hivatal, kápolna, múzeum és könyvtár került kialakításra.

³ Fancsali János használta ezt a kifejezést az identitás bővített értelmű szinonimájaként a vele készített második interjút megelőző, kötetlen beszélgetés során.

Magyarörmények a történelem viharában⁴

A fővárosban élő örmények nagyobb része, a 20. század kis létszámú, közvetlenül Örményországból hazánkba menekültek melletti többség tagjai egyértelműen az erdélyi magyarörmény közösségből származnak, s érkezésük első hullámában a fővárosban elsősorban az 1850 utáni hivatalnoki tisztviselő réteget gazdagították. A második nagy hullámban a Trianon utáni menekültáradattal érkeztek Budapestre örmények. 1920 után számos, egzisztenciáját veszített magyarörmény települt át Magyarországra, ahol ennek hatására fellendült a magyarörmény közösségi élet: „*egyesületek alakultak, különböző kereskedelmi társaságok, még részvénytársaság is, valamint megkezdődött az Erdélyből elszármazott magyarörménység egyházi szerveződése, hitélete gyakorlására*”.⁵

A szabadságharc hősei, így két aradi vértanú – Lázár Vilmos és Kiss Ernő – mellett, a kiegyezés utáni politikai helyzetben, több miniszterelnököt, belügy-, illetve pénzügyminisztert, valamint számos országgyűlési képviselőt⁶ adott a magyarörménység a hazának. Érdemes megemlíteni például dr. Molnár Antal nevét, aki az Országgyűlés jegyzője volt, és éppen egy ülés során hunyt el egy váratlan szívroham következtében. Jellemző, hogy őt nem Budapesten, hanem Szamosújvárott temették el, mivel ő is a már említett erdélyi örménység leszármazottja volt.

Zeneszerek, színészek és írók (pl. Kacsóh Pongrác /1873–1923/, aki anyai ágon volt örmény) körében is sok magyarörménnyel találkozhatunk. Említésre méltó a Kazacsay család, amely muzsikusokkal, orvosokkal és pszichológusokkal gazdagította a fővárost. Az egyetlen Kossuth- és Erkel-díjas magyarörmény zeneszerzőt, Viski Jánost (1906–1961) is érdemes még ebbe a sorba állítani.

Tóth K. József találóan így jellemzi a dualizmus-kori magyarörménységet: „*A dualizmus korában az egyre inkább asszimilálódott örménység egyes értelmiségi köreiből örmény kulturális reneszánsz jött létre: foglalkozni kezdtek saját történelmükkel, kultúrájukkal, ezért Arménia néven folyóiratot hoztak létre. Magukat magyarörményként határozták meg, azaz politikai és anyanyelvi értelemben magyarként, de örmény szociokulturális örökséggel kiegészítve.*”⁷

A politikusok tekintetében az I. világháború végéig terjedő időszakot érdemes leginkább vizsgálni a fővárosi örménység szempontjából, mivel ezt követően a viszonyok jelentősen megváltoztak. Trianon a magyarörményeket is drasztikusan érintette, mivel földbirtokaik elsősorban a Romániához, illetve a Jugoszláviához csatolt területeken helyezkedtek el.⁸

A Trianon után kialakult helyzetben a fővárosi örmények számára az örmény katolikus egyház intézménye,⁹ valamint a plébános személye jelentette azt a támpontot és fogódzót, amelyben, akiben megbízhattak. A fővárosba áttelepült diaszpóra tagjainak körében felmerült tehát az igény, hogy legyen saját egyházuk, továbbá saját papjuk, aki természetesen

⁴ E fejezet elkészítéséhez korábbi, a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában folytatott kutatásaim eredményét is felhasználtam (Örmények Pest megyében egy rendhagyó *oral history* interjú tükrében. Elhangzott a Pest Megyei Levéltár 2011. november 24-én rendezett tudományos ülésén, majd a Magyarörmény Genealógiai Központ „Nemzetépítő kisebbségek Magyarországon” című rendezvényén, Budaörsön, 2012. november 24-én.)

⁵ Issekutz 2001. 59. p.

⁶ Tóth K. József é. n., 12. p. Tóth K. József a kutatásai során negyvenhárom örmény származású személyt talált, akik 1867 és 1918 között hosszabb-rövidebb ideig országgyűlési képviselők voltak. Bertényi 2013. 98–103. p.: 73 fő.

⁷ Tóth K. é. n. 14.p.

⁸ Uo.. 16. p.

⁹ Bővebben lásd: Kovács 2006.

magyarörmény származású kellett, hogy legyen. Nagyon hosszú ideig különböző, budapesti római katolikus templomok adtak otthont az örmény katolikus közösségnek.

2. kép. Az Orlay utcában található Budapesti Örmény Katolikus Fogolykiváltó Boldogasszonyról és Világosító Szent Gergelyről elnevezett templom kovácsoltvas kapuja.
(Fotó: Nagy Kálmán, [Esztergom-Budapesti Főegyházmegye](#))

A magyarörmény katolikus vallásosság fontos sarokköve, hogy az elmagyarosodott erdélyi örménység kétszázötven esztendő hágyományainak megfelelően az istentiszteletek már magyar nyelven folynak. Az asszimilációs nyelvvesztés nem erőszakkal történt, hanem egy szükségszerű¹⁰ integrálódási folyamat részeként. Olyannyira, hogy ezt nem is integrálódásnak lehetne nevezni, hanem szimbiózisnak, hiszen az örmény és a magyar gondolkodás a nemzetközpontúság, a vallás, a család s egyéb értékek mentén közelséget, rokonságot mutat. A betelepülő örmények hamar megéreztek ezt a befogadó közeget, amelybe érdemes asszimilálódni.

Ezzel szemben például az 1915–1920 között érkezett keleti örmények később szinte kivétel nélkül tovább vándoroltak Magyarországról, mert ők nem érezték annak a fontosságát, hogy ebben a közegben maradjanak.

A rendszerváltás után pedig példátlanul nevezhető az a lehetőség, amit [az 1993. évi LXXVII. törvény](#) által a magyarországi kisebbségek kaptak. Amikor az Amerikai Örmény Újságírók Szövetségének elnöke magyarországi látogatást tett, csodálkozott a hazai örmény kisebbség támogatottságán és mozgásterén, amely állítólag még az USA-belihez sem volt fogható.

Érdemes még megemlíteni az 1997-ben létrehozott budaörsi székhelyű Magyarörmény Genealógiai Központot, amely kísérletet tett az erdélyi, illetve a magyarországi örménység

¹⁰ Az interjúban itt a logikus jelző szerepelt (Fancsali János 2.).

feltérképezésére, elsősorban az erdélyi gyökerek után kutatva, s főként az örmény katolikus anyakönyvek adatai alapján.

Általános örmény diaszpórai jelenség a gyors elmagyarosodás: azaz célként jelent meg az, hogy minél hamarabb fölvegyék a nagyobb, befogadó közösség család- s keresztnéveit. Ebből az következik, hogy az örmény származást csak anyakönyvek segítségével lehetne bizonyítani vagy éppen cáfolni.

A rendszerváltást követő magyarörmény sikertörténet tovább folytatódott: 1996 márciusában megalakult a Fővárosi Örmény Klub, 1997. február 14-én pedig, huszonhárom alapító tag közreműködésével, létrejött az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület is, amely első konferenciáját Az Örmény-Katolikus Egyház története és művészete címmel még abban az esztendőben, november 20–22. között sikerrel meg is tartotta.¹¹

Később, 2007-ben megalakult az Örmény Kulturális, Dokumentációs és Információs Központ, amely többek között összefogja és szervezi az örmény civil szervezetek, nemzetiségi önkormányzatok kulturális tevékenységét, elősegíti és összehangolja a magyarországi örménység társadalmi-kulturális törekvéseinek megvalósítását, a történelmi múlt és kulturális örökség ápolását, valamint a hagyományos ünnepek és nemzetiségi rendezvények szervezését, emellett biztosítja az örmény nemzetiség kulturális hagyományainak ápolását, megőrzését és a különböző közösségek működését.¹² Rátérve kutatásaim fő témakörére, szeretném ismertetni, hogy a fővárosi magyarörmény identitás mely tartópilléreit sikerült feltárnom.

3. kép. Az Örményországot Törökországtól elválasztó szurdokban található a hripszimiánusi Szűzek kolostora, ami az egykor az Ezeregy Templom Városaként is ismert örmény főváros, Ani egyik romos maradványa. (Fotó: Amos Chapple, [RadioFreeEurope/Radio Liberty](https://www.radiofreeeurope.org/))

¹¹ Issekutz 1999. 3. p.

¹² Az Örmény Kulturális, Dokumentációs és Információs Központ Szervezeti és Működési Szabályzata, 2020. február 17. <https://ormenyorszagos.hu/wp-content/uploads/2021/04/Szervezeti-és-Működési-szabályzat-Örmény-Kulturális-Dokumentációs-és-Információs-Központ.pdf> (Utolsó lekérdezés: 2024.04.18.)

I. A közös örmény történelmi emlékezet elemei: Ani, Törökország, Görögország, Lengyelország, Moldva és Erdély útjain, és tovább: vándorlástudat, a diaszpóralét kihívásai, avagy meddig tart még az örmények vándorlása?

Bár az emberiség közös spirituális élménye az úton-levés, a világ átmenetiségét is magában foglaló és kifejező, új hazát kereső népvonulás, azonban bizonyos népek esetében ez különös hangsúlyt kap (pl. a Kivonulás: Isten népének, a zsidóságnak az útja a pusztaságban, majd a későbbi diaszpóralét). Számos, kézenfekvő párhuzam vonható a zsidóság és az örménység között, de ezek közül is az egyik legfontosabb, legjellegzetesebb éppen ez a közösségi vándorlás-élmény, amely például még azoknál is tetten érhető, akik, bár erdélyi örmény gyökerekkel rendelkeznek, már Budapesten születtek. Élménycsomagjuk részeként ők is mondhatják, hogy: „*Valamikor réges-régen el kellett hagynunk Anit,¹³ az ősi örmény fővárost, és hosszú vándorlást követően jutottunk el Erdélybe, ahol nagy szeretettel fogadtak bennünket, s ahol így gyökeret verhetett a családjunk.*” Valószínűleg ezt egy magyarörmény – aki már nem beszél örményül, sőt talán már a nagyapja is elhagyta az ősi nyelvet, s talán maga is csak negyed- vagy nyolcadrésben örmény – gyakrabban mondja, mint mi, otthon, a családi asztal körül, hogy: „*Milyen szép is volt az életünk ott, az Etelközben!*” Ezzel szemben a feltételezhető, történelmi valóság természetesen más volt. A legtöbb kutatóhoz hasonlóan Pagonyi Judit¹⁴ és Kovács Bálint is úgy véli, hogy „*a mai napig nem igazolható történelmi forrásokkal egyértelműen, hogy a 17. században Erdélybe bevándorolt örmény népcsoport egy homogén Ani-örmény népcsoport volt-e vagy pedig vándorlásuk során keveredtek máshonnan származó örmény csoportokkal.*”¹⁵

Fancsali János azt hangsúlyozta a vele felvett interjú során, hogy az örmények a vándorlásukat ott szakították meg, ahol jól érezték magukat, és befogadást, illetve hasonló élet- és hitbeli felfogás tapasztaltak: ezt jelentette például számukra Erdély.¹⁶ Tehát ez az önkéntes és racionális asszimiláció nem tekinthető erőszakos folyamatnak: „*ha itt álltam meg, s nem megyek tovább, akkor ehhez alkalmazkodom: nem partizánkodok, mert annak soha nem lesz semmilyen jó vége!*”¹⁷ Fancsali János itt hozzátette, hogy ez gyakorlatilag nem jelent mást, mint életrevalóságot, az élethez való alkalmazkodást.¹⁸ Ehhez kapcsolódik a magyarörmények magyar hazaszeretete is, Merza Gyula szavaival élve: „*az örménység ezt az Apafi és I. Lipót kiváltságleveleiben biztosított önkormányzatot sohasem használta ki külön nemzetiségi szervezkedésre, ellenkezőleg, már kezdetben igyekezett a magyar nemzettel érületben egyesülni.*”¹⁹

Emellett járulékos élményelemnek nevezhetjük a közelebbi, sokkal jobban körülhatárolható Trianon-eseményt, folytatva az előbbi magyarörmény „perszonalizációt”: „*...és akkor bekövetkezett a trianoni fordulat, amely miatt a családjunknak menekülnie kellett*

¹³ Vö.: Pagonyi Judit: Az ani örmények nyomában projekt. <https://fovarosiormeny.hu/az-ani-ormenyek-nyomaban-projekt/> (Utolsó lekérdezés: 2024. 04. 18.)

¹⁴ Pagonyi Judit: Az ani örmények nyomában projekt. <https://fovarosiormeny.hu/az-ani-ormenyek-nyomaban-projekt/> (Utolsó lekérdezés: 2024. 04. 18.)

¹⁵ Kovács 2011. 16. p.

¹⁶ Fancsali vázlat, 1. o.: ezzel szemben például az örmény genocídium magyarországi menekültjei legkésőbb a II. világháborút követően szinte kivétel nélkül továbbutaztak Nyugat-Európa, illetve Amerika felé.

¹⁷ Fancsali 2., 00:47:23. és 00:47:59.

¹⁸ Uo., 00:49:08.

¹⁹ Merza, 4. p.

Erdélyből! Így kerültünk Budapestre, a szüleim már itt találkoztak, így én és a testvéreim már itt születünk.”

4. kép. Óbuda-Békásmegyer Örmény Nemzetiségi Önkormányzata és Óbuda-Békásmegyer Önkormányzata örmény kőkeresztet, chacskart állított az 1915-ös törökországi örmény népirtás, valamint az 1988-as, azeriek által elkövetett sumqayiti pogrom és az azt követő hegyi-karabahi harci cselekmények, üldöztetések áldozatainak emlékére. (Fotó: Rafajel Szargszjan. [Köztérkép](#))

II. A közösségi tudat tematikus formái: az örmény népirtás és a fejszés gyilkosság²⁰

Az elmúlt időszakban jellemzően két, újkori esemény tematizálta, sőt, traumatizálta a fővárosi magyarörménységet. Az első maga az örmény népirtás. Örmény források szerint 1915 és 1917 között mintegy másfél millió örmény erőszakos kitelepítése, illetve egy részük szisztematikus lemészárlása zajlott az Oszmán Birodalomban az ifjútörök kormány uralma alatt. A törökök szerint 200–300 ezren, míg az általánosan elfogadott nézet szerint 600–800 ezren veszítették életüket. Az örmény genocídiumra széles körben tekintenek úgy, mint az egyik első, modern, szisztematikus népirtásra, és számos forrásban éppen a halálozási arányt emelik ki, mint az örmények megsemmisítésére tett szervezett akció legfőbb bizonyítékát. Törökország kormánya a mai napig visszautasítja, hogy az eseményeket genocídiumként értelmezzék. A korabeli nemzetközi tiltakozás hatására a török hatóságok a népirtás értelmi szerzőit bíróság elé állították, azonban a felelősségre vonás elől a legtöbb vádlott elmenekült, hiszen

²⁰ A történeti interjúk során érezhető volt, hogy a magyarörmény identitású személyek számára ez az esemény egy érzékeny témaként jelent meg.

elmenekülhetett. Az 1920-as évek elején, az Örmény Forradalmi Szövetség szélsőbaloldali pártja, Nemeszisz nevű hadművelete során, a népiirtás hat fő, török közreműködőjét, illetve értelmi szerzőjét titkosszolgálati eszközök segítségével kivégeztette.²¹

A másik, nagy port felkavart eseménysorozat Budapesten történt, és közvetlenül is érintette a fővárosi magyarörménységet. Ramil Szafarov, az azerbajdzsáni hadsereg hadnagya, a „NATO Partnerség a Békéért” együttműködési program keretében részt vett egy, a budapesti Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen 2004 elején tartott angol nyelvtanfolyamon, amelyhez kapcsolódva egy Gurgen Margarján nevű örmény tiszttel szomszédos szobában szállásolták el. Szafarov 2004. február 19-én éjszaka egy baltával lefejezte az alvó Margarját. Ezután a következő szobába akart menni, hogy az ott alvó másik örmény tiszttel is végezzen. A bíróság előtt kijelentette: tettének indítéka az azerbajdzsániak és az örmények közti konfliktusban rejlik, továbbá azt állította, hogy az örmény tiszt folyamatosan provokálta és gúnyolta őt.²²

2006 tavaszán a magyar bíróság előre kitervelt módon, különös kegyetlenséggel és aljas indokból elkövetett emberölés büntetéseért legkorábban harminc év múlva felülvizsgálható életfogytiglani börtönbüntetésre, valamint Magyarországról tíz évre történő kiutasításra ítélte. Hazájában Szafarovot hősként ünnepelték, többször kérték a hazaszállítását, amit a magyar állam rendre elutasított, azonban végül, a magyarországi örmény civil szervezetek tiltakozása ellenére, váratlanul változtatott az álláspontján, és 2012. augusztus 31-én átadta az azerbajdzsáni hatóságoknak. Annak ellenére, hogy az azeri kormány hivatalos levélben vállalta, hogy a büntetést nem alakítják át, Szafarovot hazaérkezése után az azeri elnök azonnal kegyelemben részesítette. Az örmény elnök ezután bejelentette, hogy hazája minden diplomáciai és hivatalos kapcsolatot megszakít Magyarországgal. A hazaszállított Szafarovot hősként köszöntötték, és hadnagyból őrnaggyá léptették elő. Az esetnek erős visszhangja volt a magyarörmény közösségben, és egyértelműen összefüggésbe hozták az örmény népiirtással is.²³

III. A család és az egyén világa

Merza Gyula úgy vélte, hogy *„keleti arctípusukon és különösen nemzeti konyhájukon kívül hagyományait – főként egyházi téren, és némely családi szokások keretén belül – még ma is kegyelettel megőrzik.”*²⁴ A család a legtöbbünk számára nagyon fontos. Vajon állítható-e a szubjektivitás vádjának magunkra vonása nélkül, hogy mindez a fővárosi örménységre különösen, vagyis másoknál fokozottabban érvényes? Erre nehéz lenne pontos választ adni. Magam is csak szubjektív benyomásaimra támaszkodhatom, amely pl. arra alapul, hogy a fővárosi magyarörmények nagy figyelmet fordítanak a távolabbi, tehát pl. másod- vagy harmadfokú unokatestvéri relációkra is, ezeket nagyon akkurátusan számontartva, s nagy figyelmet fordítanak az ezzel összefüggésbe hozható a családtörténeti kutatásokra is. Ezért tehát nem úgy fogalmaznék, hogy a magyarörmények kiemelkedően családszeretőek, hanem talán

²¹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Örmény_népiirtás (Utolsó lekérdés: 2024.04.18.)

²² Állítólag Azerbajdzsánban nem is számít bűncselekménynek egy örmény személy megölése.

²³ *"Bocsánatot kérünk, Örményország" – Facebook-csoportok alakultak.* hvg.hu, 2012. szeptember 1. (Utolsó lekérdés: 2024.04.22.)

²⁴ Merza, 1. p.

inkább úgy, hogy bennük az örökségül kapott hagyománykincs²⁵ jobban aktiválja a családi kötelékek fontosságát, valamint a rokonok közötti összetartás fontosságát, és azt, hogy segítsék egymást.²⁶

Érdekes jelenség, hogy több magyarörmény is említette például azt, hogy az örmény arcforma jellegzetesen kerek,²⁷ az orr erős és húsos,²⁸ illetve, hogy az eredeti örmény szemszín a kék!²⁹

IV. Kapcsolat és kommunikáció az anyaországi, illetve a diaszpórában élő örményekkel

Történelmi okok miatt, vagyis Örményország viharos évszázadai, elzártsága, sőt állami létének bizonytalansága miatt az erdélyi örmények nem tudták tartani az anyaországi örményekkel a kapcsolatot, ezzel szemben Lengyelországhoz számos szál fűzte és fűzi ma is a magyarörményeket.³⁰ Bár új koloritot adott ennek az identitásképző elemnek a szocializmus útján döcögő Magyar Népköztársaság és az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság „baráti” kapcsolata, mégsem színezte át lényegesen az egyébként létező „örmény nemzetiségi tájképet”. A fővárosi örménység kisebbségi társas rendszerét az elmúlt időszakban is főként a származási rend, tehát az erdélyi örménységgel történő, rokoni kapcsolatokon alapuló identitás-háló jellemezte.

V. A műveltség, nyelv- és művészeti érzékenység és tehetség jelenléte, illetve igény ezek kibontakoztatására, valamint a lélek frissessége és rugalmassága: inkulturációra, illetve általában az alkalmazkodásra való készség és képesség

Az Erdélybe, majd onnan Magyarországra be-, illetve áttelepülő örménység, tekintve, hogy jobbára kereskedelemmel foglalkoztak, leginkább városokban telepedtek le, és városias életmódot éltek, mégis tetten érhető egy alapvető érzékenység a kultúra, a nyelvek,³¹ a művészetek és általában a spiritualitás irányában. Erre számtalan örmény származású hazánkfi szolgált jó példaként: Agárdy Gábor, Benkő Dániel, Czetz János, Csiky Gergely, Zsurzs Kati, és így tovább.

Az „örmény titok” a fogékonyság és a szellem (néplélek) hajlékonysága.

²⁵ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:28:59: Erdélyben a hagyományok megőrzését az is segítette, hogy ott a magyarörmények is nagycsaládokban éltek együtt, vagyis három generáció, egy háztartásban.

²⁶ Schneiderné Mányó Jolán 1., 01:46:31; „...az egyik tolt a másiknak a szekerét.”

²⁷ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:18:19: egy régi családi képet szemlélve az interjúalany megjegyzi, hogy a keresztmamája „egy tipikus, örmény arc”. Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:07:59: „ilyen kis kerek képű, nagyon aranyos joviális örmények”.

²⁸ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:19:04

²⁹ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:18:28

³⁰ Fancsali vázlat, 1. p.: Erre utalnak többek között az Erdélyből származó magyarörmények között előforduló lengyel családnevek is.

³¹ Schneiderné Mányó Jolán szerint pl. Mányó József főapát tizenkét nyelven tanult meg, lásd 1., 00:10:16

5. kép. Az örmény abc betűi. ([Wikipedia](#))

VI. Az örmény nyelv, illetve egyéb kulturális elemek mai emlékei a „nyelvét vesztett” magyarörmény családokban

Merza Gyula ezt írta 1913-ban: „ami az örmény nyelvet illeti, azt társalgásul manapság a lelkészeken kívül jóformán csak a legöregebb egyének beszélnek, azonban az ősök iránti kegyeletből még egyes intézetekben tanítják.” Az ún. nyelvvesztés³² már a 17. század derekán, az Erdélybe történt betelepülést követően a névváltás,³³ illetve a vegyes házasságok³⁴ miatt igen hamar elkezdődött, így mára már a családnevek, szófordulatok, köszöntések, mondások, örmény liturgiából származó nyelvi elemek, megannyiszor énekekből származó nyelvi töredékek stb. száma, bár reméltem, feltételeztem ezek jelenlétét, szinte egyáltalán nem tudtam a nyomukra akadni. Üdítő kivételt jelentettek egyes jellegzetes ételek vagy ruhadarabok nevei (pl. hússal töltött szőlőlevelek: a „kis örmény fülek”, s egy finom, savanyú, sóskaszerű leves, a hurut, ami egyúttal egy fűszer neve is).³⁵

Mégsem teljesen ismeretlen az örmény nyelv a magyarörmények körében, hiszen az interjúkból kiderül, hogy néhány idős ember, főleg Erdélyben, még beszéli azt.³⁶ Ugyanakkor egy olyan személy számára, aki magyar anyanyelvű, legyenek bár örmény gyökerei, az örmény

³² Fancsali vázlat, 1. p.: *a nyelvőrzés immár egyetlen helyszíne a templom*. Interjúalanyom itt az örmény liturgikus nyelvre, illetve liturgikus énekekre utalt.

³³ Schneiderné Mányó Jolán 2., 00:10:06: ennek ellenére az ún. tipikus, örmény nevek, és nemcsak az örmény hangzásúak, hanem az erdélyi eredetű, vagyis Erdélyben felvett, megannyiszor fordított magyar családnevek is (pl. Szentpétery, Hollósy stb.), közismertek még a magyarörmények körein kívül is.

³⁴ Schneiderné Mányó Jolán 2., 00:32:09: interjúalanyom nagyapja még teljesen örmény volt, de ő már csak negyedrészből az. Fancsali János közlése szerint a nyelvsváltást még egy bizonyos ideig túlélte az a nézet, hogy egy magyarörmény fiatal örmény vagy magyarörmény társat válasszon magának, Fancsali 2., 00:21:32.

³⁵ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:47:38.

³⁶ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:04:51; az interjúalany nagyapja, Mányó Miklós sem beszélt már örményül (00:17:36).

nyelv elsajátítása, annak nem könnyű és magyartól eltérő volta miatt komoly nehézségekbe ütközik, amit budapesti példák is igazolnak.³⁷

Érdeemes megjegyezni, hogy az asszimiláció az örmények esetében elsősorban nem az identitás feladását, hanem olyan egyesülést jelentett, amely úgy is ki akarta fejezni a befogadó társadalom felé a közösség háláját, hogy minden eszközzel elő akarta segíteni annak törekvéseit.³⁸ Ebből a szempontból az asszimilációra úgy is lehet tekinteni, mint egy népcsoport, esetünkben a magyarörménység belső, önazonos működésének megnyilvánulására. Fancsali János tehát azon a véleményen van, amelyet manapság az örmény kisebbségi politikában néhányan vitatnak: bár a nyelv elvesztése egy természetes folyamat, emellett azonban az örmény identitás mégis létezik, vagyis fennmaradt Magyarországon, az örmény nyelv elvesztésének ellenére is.³⁹

VII. Az örmény vallás, vallásosság, mint a legerősebb identitásképző, pontosabban stabil orientációs identitás-elem

Merza Gyula úgy véli, hogy *„ősi egyházukra mindig féltékenyek voltak az örmények, és éppen azért ma is szívós kitartással törekszik e népfaj az örménykatholikus egyház fennmaradását biztosítani és ezzel a vallás terén utolsó menedékre talált egyetlen ősi, örmény jelleget megmenteni.”*⁴⁰ Az örmény liturgia nyelve és szerkezete, illetve már eleve a különleges, teljesen egyedülálló örmény írás misztikuma, s ebből adódó eredeti, monolitikus érinthetetlensége és változatlansága-változtathatatlansága láthatóan elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy igazodást biztosító hagyománnyá válhasson még akkor is, ha nagyon nehéz az örmény liturgia szövege és zenéje: egyiket sem könnyű követni, vagyis az örmény istentisztelet összességében *„elég nehéz, hogy hagyománnyá válhasson”*.⁴¹ Az örmény apostoli kereszténység, és ebből Róma fősége alá visszatért, de a hagyományelemeket hűen őrző örmény katolicizmus gyökerében egy olyan különutas vallási irányzatot láthatunk, amelyet történelmi okok miatti elzártsága mintegy kiemelte a zsinatok és teológiai eszmeforradalmak hatásköre alól.

³⁷ Uo...: Kajtárné Piroska örmény kisebbségi képviselő lelkes, ám sikertelen próbálkozását hozta fel példaként az interjúalany.

³⁸ Fancsali 2., 00:43:53.

³⁹ Fancsali 2., 00:55:07.

⁴⁰ Merza, 5. p.

⁴¹ Schneiderné Mátyó Jolán 1., 00:54:39.

6. kép. Mányó József bécsi mechitarista⁴²főapáti beiktatása 1971. szeptember 11-én.
(Fotó: Schneiderné Mányó Jolán családi gyűjteménye)

Ezt jelentősen segítette a bécsi és velencei székhelyű örménykatolikus mechitarista rend közelsége és intelligens kultúrpolitikája is, különös tekintettel egyes rendtagok fővárosi szerepvállalására. Két interjút sikerült felvennem Schneiderné Mányó Jolán, Mányó József bécsi mechitarista főapát unokahúgával, aki színes és részletgazdag elemekkel járult hozzá jelen dolgozat elkészültéhez. Már az első interjú első percében elhangzott egy utalás az örménykatolikus hit családi körben történő átadásának fontosságáról.⁴³

Mányó József mellett a másik fő, mechitarista szerzetes, aki talán még a főapátnál is aktívabban vette ki a részét a budapesti magyarörmények vallásos és közösségi életének szervezéséből, Kádár Dániel volt, aki az 1960-as években elindított egy akciót, amely során, feláldozva családi ingatlanait, adományokat gyűjtött a magyarországi, valamint a nyugat-európai örmények körében. Így sikerült megvásárolnia egy villát az Orlay utcában, ahol örmény katolikus lelkészi hivatal, kápolna, múzeum és könyvtár került kialakításra.

⁴² Örmény katolikus szerzetesrend – *Ordo Mechitaristarum*, amelynek tagjait örmény bencéseknek is nevezik: *Antoniani Benedictini Armeni*, azaz Antalos Bencés Örmények.

⁴³ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:01:12.

7. kép. Kádár Dániel Antal mechitarista szerzetes pap. ([Magyarörmény Tudástár](#))

Az interjú során elhangzott, hogy nagyon kedvelte a fiatalokat, maga köré gyűjtötte őket, és különböző programokat szervezett nekik azokban a hatvanas években, amikor ez egyáltalán nem volt veszélytelen vállalkozás Magyarországon.⁴⁴

Az örmény vallásosság egyébként leginkább az egyházi ünnepekhez, ezen belül is a templombúcsúkhöz⁴⁵ és Világosító Szent Gergely ünnepeihez, illetve a ház- vagy lakásszentelésekhez kapcsolódik.⁴⁶

Az interjúkból is kiderült, hogy a vallás, s a főváros esetében az Orlay utcai kápolna nagy jelentőséggel bír. Az egyik interjúalany szavait idézve: „*ide járunk, mintha első családjunkba, mert én úgy jártam oda, és sokan az én koromban, fiatal koromban, mint más egy családba.*”⁴⁷ Érdemes megjegyezni, hogy a mechitarista papok nemcsak vallási, hanem különösen iskolaigazgatói szerepkörükből adódóan intellektuális vezetői szerepben is voltak, tehát egy személyben az örmény kultúrát is képviselték.⁴⁸

Összegzés

Interjúalanyom, Fancsali János úgy véli, hogy létezik tipikus magyarörmény sors, mely számtalanszor megismétlődik különböző formákban.⁴⁹ A magyarörménység egy kicsiny, Erdélyt is ideértve: magyarországi kisebbség, amely jó példával szolgál a fizikai, lelki és

⁴⁴ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:23:28.

⁴⁵ Uo. 1., 00:45:49.

⁴⁶ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:47:09.; ezzel kapcsolatban az interjúalany egy különös kifejezést használt: a hagyományok feleleveníthetőségének könnyűségét.

⁴⁷ Schneiderné Mányó Jolán 1., 00:41:08.

⁴⁸ Fancsali 2.: 00:51:31.

⁴⁹ Fancsali 2., 00:03:30.

szellemi túlélésre. Úgy gondolom, hogy ez lehet az egész magyarság számára is a fennmaradás kulcsa: a család és a hit!

Dolgozatomat dr. Puskás Attila, az Erdélyi Magyarörmények Szövetsége elnöke soraival zárom: „*íme, ha a nyelvet, a szokásokat nem is örököltük, vagy nem gyakoroljuk, de a hűség őseink iránt nem apadt el. Talán ez a magyarörmény mozgalom lényege: túl a vérségi kapcsolatokon, túl az elválasztó különbségeken e két népben közös: önazonosságunkat megőrző hűség népünkhöz, ragaszkodás évezredes gyökereinkhez.*”⁵⁰

8. kép. Örmény vallásos relikviák.
(Fotó: Schneiderné Mányó Jolán családi gyűjteménye)

Történeti interjúk

- A. Fancsali János 1., 2011. március 22., Budapest
- B. Fancsali János 2., 2023. március 17., Budaörs
- C. Fancsali János 2023. március 17-én Budaörsön felvett interjújához készített írásos változata, amely az előzetesen elküldött, orientációs kérdéssorra adott válaszokat tartalmazza (lábjegyzetben: Fancsali vázlat)
- D. Schneiderné Mányó Jolán 1., 2022. január 26., Budapest
- E. Schneiderné Mányó Jolán 2., 2022. január 30. Budapest

⁵⁰ Puskás 2000. 214. p. (eredeti megjelenése: *Romániai Magyar Szó*, 1999. december 9.)

Internetes források

Pagonyi Judit: Az ani örmények nyomában projekt.

<https://fovarosiormeny.hu/az-ani-ormenyek-nyomaban-projekt/> (Utolsó lekérdezés: 2024.04.18.)

Az Örmény Kulturális, Dokumentációs és Információs Központ Szervezeti és Működési Szabályzata, 2020 február 17.

<https://ormenyorszagos.hu/wp-content/uploads/2021/04/Szervezeti-és-Működési-szabályzat-Örmény-Kulturális-Dokumentációs-és-Információs-Központ.pdf>, utolsó lekérdezés: 2024.04.18.)

Merza Gyula: Az örmény betelepülés története Magyarországon. A digitális Magyarörmény Tudástár egyik darabja, másodközlésben megjelent: az [Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek](#) 1999/24., 1999/25., 1999/26 számában 1999. februári, márciusi, áprilisi számában, első közlésben megjelent: az Arménia 1913-as évfolyamában; utolsó letöltés: 2024.04.18.)

Péter Beáta: Magyarörmények Erdélyben: Jakubinyi György romániai katolikus örmény apostoli kormányzó a kettős nemzetiségűtudatról

<https://kronikaonline.ro/extra/magyarormenyek-erdelyben-kettos-nemzetisegtudattal-n-jakubinyi-gyorgy-ersek-et-romaniai-katolikus-ormeny-apostoli-kormanyzot-ker;> Utolsó lekérdezés: 2024.04.18.)

Felhasznált irodalom

Bálint 2000. Bálint Tibor: Örmény-magyar kötődés. In.: Issekutz Sarolta (szerk.): *Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia, Szamosújvár 1999. november 20-21.* Erdélyi Örmény Múzeum 3., Budapest, 2000. 107–108. p.

Bálintné Kovács 2000. Bálintné Kovács Júlia: De mi is a herisza? A gasztronómia, mint identitásörző. In.: Issekutz Sarolta (szerk.): *Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia, Szamosújvár 1999. november 20-21.* Erdélyi Örmény Múzeum 3., Budapest, 2000. 109–118. p.

Bertényi 2013. Bertényi Iván, ifj.: Örmény származású politikusok a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács, Bálint; Pál, Emese (szerk.): *Távol az Araráttól: Örmény kultúra a Kárpát-medencében: A Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása, 2013. április 5. – 2013. szeptember 15.* Budapest, 2013. 85–103. p.

Dormán László riportjai Dormán László riportjai; elhangzott a Magyar Rádió „Határok nélkül” című műsorában, 1997. november 28-án és december 6-án. Írásban közli:

Az örmény katolikus egyház története és művészete című konferencia.
Budapest, 1997. november 20–22.

- Issekutz 1999. Issekutz Sarolta: Előszó. In: Fancsali János – Issekutz Sarolta (szerk.): *Az örmény katolikus egyház története és művészete című konferencia, Budapest, 1997. november 20–22.* Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest, 1999. 3–7. p.
- Issekutz 2000. Issekutz Sarolta: A Magyarországon élő erdélyi magyarörmények identitástudata és önkormányzata. In.: Issekutz Sarolta (szerk.): *Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia, Szamosújvár 1999. november 20-21.* Erdélyi Örmény Múzeum 3., Budapest, 2000. 77–88. p.
- Issekutz 2001. Issekutz Sarolta: A magyarörménység reneszánsza az évezred végén. Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület. In: Issekutz Sarolta (szerk.): *A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház és közösségei Magyarhonban régen és ma című konferencia, Budapest, 2000. szeptember 29.–október 1.* Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest, 2001. 59–64. p.
- Kovács 2006. Kovács Bálint: Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide a 18. század első évtizedeiben. In: Óze Sándor – Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében.* Piliscsaba, 2006. 47–68. p.
- Kovács 2011. Kovács Bálint: Örmények Erdélyben (a 17. századi letelepedéstől a 20. századig). In.: Bernád Rita – Kovács Bálint: *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár – Repertórium.* Budapest–Gyulafehérvár–Leipzig, 2011.
- Kovács 2014. Kovács Bálint: Az elképzelt őshaza. In.: *Világtörténet 2014.* 509–518. p.
- Puskás 2000. Puskás Attila: Gondolatok a kettős kötődésről. In.: Issekutz Sarolta (szerk.): *Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia, Szamosújvár 1999. november 20-21.* Erdélyi Örmény Múzeum 3., Budapest, 2000. 212–214. p. (eredeti megjelenése: Romániai Magyar Szó, 1999. december 9.)
- Tarisnyás 2000. Tarisnyás Csilla: Az identitási jelenségek szociálpszichológiai vonatkozásai. In.: Issekutz Sarolta (szerk.): *Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örmény-katolikus egyháza és identitástudata régen és ma című konferencia, Szamosújvár 1999. november 20-21.* Erdélyi Örmény Múzeum 3., Budapest, 2000. 101–106. p.

Tóth K. é. n. Tóth K. József: *Örmények a történeti Magyarországon.* (szakdolgozat),
Szeged, é. n.

Impresszum
Budapesti Levéltári Mozaikok

A kiadó neve: Budapest Főváros Levéltára
A kiadó székhelye: 1139 Budapest, Teve u. 3-5.
Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István főigazgató

Főszerkesztő: Dr. Simon Katalin
Szerkesztőség: Fazekasné Dr. Toma Katalin, Dr. Fehér Csaba, Dr. Garami Erika, Dr. Ternovác Bálint, Dr. V.
László Zsófia, Tóth Gergely (technika- és honlapfelelős)

A szerkesztőség elérhetősége: 1139 Budapest, Teve utca 3-5.; 1554 Budapest, Pf. 41.
e-mail: mozaikok@bparchiv.hu